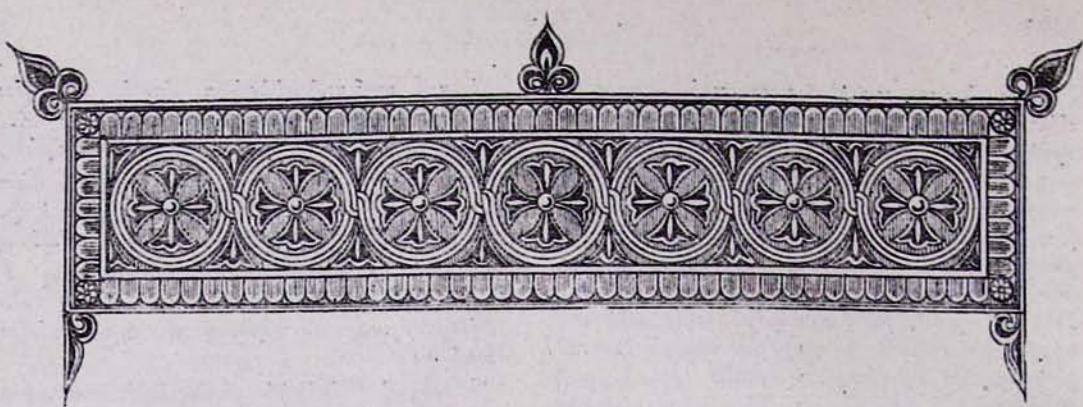

Ա. ԵՐԵՄՅԱՆ

ՄԱՆՐԱՆԿԱՐԻՉ ԹՈՐՈՍ ՌՈՍԼԻՆ

(13-րդ դար)

1. ԱՐՎԵՍՏԱԳԵՏԸ

որոս Ռոսլինը 13-րդ դարի փայլուն փառաբանքով օժտված մանահուշակավոր մանրանկարիչն է, որ հայ նկարչության պատմության մեջ նշանակալից տեղ է գրավում:

Հռոմկլայի մանրանկարչական դպրոցի այս վաստակավոր նկարչի կյանքը հանդիսացել է համակ արվեստ, գեղագրություն և ճաշակ, երևույթներ, որոնք իրենց ցայտուն արտահայտությունն են գտել նրա բազմաթանր արվեստի և դարաշրջանի հայ գեղարվեստի պատմության մեջ:

Արդարև, մեծ է Ռոսլինի տեղն ու դերը հայ մանրանկարչական արվեստի նվաճումների ու վերելքի խնդրում: Լինելով տաղանդավոր նկարիչ, նա միաժամանակ իր գործունեությամբ և իր ստեղծագործությամբ շատ բազմազան է ու բազմակողմանի: Նա անվանի մանրանկարիչ է, զարդագիր, ծաղկող, գեղագիր, դիմանկարիչ և ազգագիր, մի մեծ արվեստագետ, որը ո՛չ միայն իր ողջ ստեղծագործական կարողությունները նվիրել է հայ մանրանկարչական արվեստի զարգացմանը, ո՛չ միայն իր բեղմնավոր գոր-

ծունեության ընթացքում իր ժամանակի հայ նկարչական մշակույթի առաջավոր դիրքերում է կանգնել, այլև իր վարպետ ու ինքնուրույն վրձինով հայ արվեստի ծաղկման ու բարգավաճման գործում ուշագրավ դեր է կատարել և նշանակալից հետք թողել:

Ռոսլինի տաղանդի էական հատկանիշներից մեկը չափազանց հարուստ վառ երևակայությունն է, որի շնորհիվ նա իր դարաշրջանում փայլել է նկարչական աննման հայտնաբերումներով: Նա մեծ վարպետությամբ վրձինել է զարդագրերի ու սկզբնատուների բազմազան տեսակներ, որոնց մոտիվները նա անվերջ կրկնել է նոր և տարբեր ձևերով: Մանրանկարչական արվեստի պատմության մեջ դա մի ուշագրավ երևույթ է հանդիսանում:

Կիլիկյան տաղանդավոր մանրանկարչի արվեստում գրավիչ են նաև մի շարք պայծառ կերպարներ, որոնց հոգեբանական նուրբ արտահայտությունները նշում են, որ նա ո՛չ միայն հմուտ ու ձևակերպված դիմանկարիչ է, այլև հոգեբան նկարիչ:

Նա առանձին վարպետությամբ գծագրել է նաև յոսորդական տեսարաններ, ուր նկար-

ված զանազան կենդանիները և նրանց շարժումները վկայում են նրա վրձինի հմտության մասին:

Ընդգծենք և այն, որ Ռոսլինի էսթետիկական հայացքների հիմքը հանդիսացել է ռեալիզմը: Նա առաջադրել է «արվեստը կյանքի համար» սկզբունքը և դրանով իսկ իր ժամանակի մանրանկարչությունը դարձրել իրականության ցայտուն ազդակներից մեկը: Այդ երևույթով էլ պիտի բացատրել, որ նրա մանրանկարչական ժառանգության մեջ առանձնապես նշանակալից տեղ է գրավում ռեալիզմը, որ հանդիսանում է 13-րդ դարի մի ուշագրավ նվաճումը:

Արձանագրենք նաև այն, որ նա մեծ վարպետությամբ վրձինել է լավագույն մանրանկարներ, որոնց գույների նրբությունը, ազնվությունն ու պայծառությունը նրա արվեստի մի այլ էական հատկանիշն է: Առհասարակ, նրա ավանդ թողած մանրանկարները կրկիկյան մանրանկարչական դպրոցի ամենափայլուն և մեծարժեք արտադրություններն են, որոնցով նա ոչ միայն բարձր է պահել հայ նկարչական և մանրանկարչական շարժման ռեալիստական սկզբունքները,

այլև ավելի ևս խորացրել է իր ժամանակի գեղագիտական հասկացողությունները և հանդիսացել իր դարաշրջանի նկարչական արվեստի առաջնորդն ու ղեկավարը: Ահա թե ինչու՞ նրա վարպետորեն մշակած գեղարվեստական ստեղծագործությունները մարմնացնում են հայ ժողովրդի մանրանկարչական և գեղագիտական արվեստի բանաստեղծական վսեմ ու վեհ գծերը:

Մի հանգամանք պարզ է, որ Թորոս Ռոսլինի արվեստը պատկերում է 13-րդ դարի կրկիկյան հայ մանրանկարչական պատմության ուշագրավ ձևակերպումներն ու նվաճումները և սերտորեն ներդաշնակվում նույն պատմաշրջանի նկարչական շարժման հետ, իսկ որպես իր ժամանակի առաջնակարգ մանրանկարիչը, նա խոր հետք է թողել 13-րդ դարի հայ գեղարվեստի պատմության մեջ: Փաստ է և այն, որ նրա վրձինի գեղեցիկ արտադրությունները, իրենց ռեալիստական բովանդակությամբ, կենդանի կերպարներով և գույների նրբությամբ այսօր գրավում են գեղարվեստասեր հասարակության, արվեստագետների ուշադրությունը և նկարիչների ուսումնասիրության նյութ դառնում:

2. ԿԵՆՍԱԳՐԱԿԱՆ ԳԾԵՐ

Հայկական մանրանկարչության ինքնատիպ և ամենատաղանդավոր այս վաստակավոր մշակը պատկանում է այն արվեստագետների շարքին, որոնց կյանքի պատմության մասին եղած տեղեկությունները խիստ աղքատիկ են: Հայտնի է Ռոսլինի իսկական ազգանունը, միայն նկարիչը 1256 թվականին Հոռմկլայում գրված ձեռագրի հիշատակարանում իր ազգանվան մասին ընդգծել է այսպես. «...վասն այնորիկ իմոյ անարժանութեան, փցուն և տխմար գրչի Թորոսի մականունն Ռաւլին կոչեցելոյ ըստ նախնեաց»: Նույնպես չգիտենք նրա ծննդյան և մահվան ճիշտ թվականները: Կան միայն գրչական արվեստի թանկագին նմուշներ, որոնց թվական տեղեկությունների համաձայն, նա ապրել է և ստեղծագործել 13-րդ դարի երկրորդ կեսում:

Նշենք և այն, որ հայ բանասիրական գիտությունը դեռ չի կարողացել պարզել

նկարչի ծննդավայրը: Այս մասին կա միայն մի ենթադրական կարծիք: Դա «ԺԴ դարի հայերեն ձեռագրերի հիշատակարաններ» խորագրով բանասեր Լ. Ս. Խաչիկյանի խմբագրած հատրի (Երևան, 1950 թ.) 356-րդ էջում ընդգծված հետևյալ տողերն են. «Ձեռագրի մանրանկարչական գործերը կարծել են տալիս, որ վերոհիշյալ Թորոսը կարող է նույնանալ մեծահռչակ Թորոս Ռոսլինի հետ: Եթե հաստատվի այս ենթադրությունը, ապա գրչի կողմից գրված ընդարձակ հիշատակարանից հնարավոր կլինի պարզել Ռոսլինի անհայտ կենսագրությունից որոշ դրվագներ»: հայրը եղել է շատախցի (Յիշելով իմ

1. Այդ տեսակետից առաջնության պատկանում է 13-րդ դարի տաղանդավոր և եզակի մանրանկարիչներ Կիրակոսին և մանավանդ Հովհաննեսին, որոնք իրենց սքանչելի մանրանկարներով խոր ազդեցություն են ունեցել իրենց աշակերտ՝ Ռոսլինի արվեստի վրա:

զպատմութիւնս ծերունի հաւրն իմոյ զհայրե-
նի գաւառէն Շատախ կոչեցելոյ»¹). Բ) Լեւոն
Բ¹ թագավորը եղել է նրա հովանավորն ու
խնամածուն. նա գրում է՝ «Բ ամաւ յառաջ
տէրն իմ և խնամողն, և անընդմիջելի սիրով
սիրողն և սնուցողն զիմս նուաստութիւն, բա-
րեպաշտ և աստուածասէր թագաւորն հայոց
հանգեաւ ի Քրիստոս Զ և է (737 + 551 =
1288), յամսեանն փետրուարի Զ (6), յաւուր
շաբաթու. գ) սուլն ձեռագիրը գրել և նվիրել
է Տարոնի Ս. Կարապետի վանքին, որի միա-
բանները ի դիմաց այդ նվիրատվության,
խոստացել են Թորոսի և նրա ծնողների հո-
գու համար տարին մի օր պատարագ անել.
(«Մի Խալ զպատարագն ժամարարքն ինձ և
իմ ծնողացն արասցեն»):

Զունենք հավաստի տվյալներ նաև նկարչի
ընտանեկան դրություն և առհասարակ նրա
կյանքի հիմնական էջերի մասին: Միայն
13-րդ դարում գրված ձեռագրերի հիշատա-
կարաններում կարողում ենք կենսագրական
բնույթ ունեցող որոշ ակնարկներ, որոնց
վկայություններից երևում է, որ նա վանա-
կան կրթություն է ստանում և հոգևոր կոչ-
ման նվիրվում, իսկ իր դարաշրջանում փայ-

լում է իր նկարչական բացառիկ տաղանդով:
Իր վարպետ վրձինով էլ նա սիրվում է ու
հարգվում ժամանակի գեղարվեստագետ
հա-
սարակության կողմից:

Սակայն, մի հանգամանք ավելի արժեքա-
վորում է նրա գեղարվեստական կերպարը:
Իր նուրբ արվեստով նա գրավում է ոչ միայն
թագաժառանգ Լեւոնի համակրությունն. ու
սերը, այլև ժամանակի Կոստանդին կաթողի-
կոսի և հայոց արքունիքի լայն հովանավո-
րությունն է վայելում և դառնում է պալատի
գլխավոր նկարիչը. երևույթներ, որոնք վկա-
յում են նրա վրձինի վարպետության և հըմ-
տության մասին: Այդ հանգամանքը հաստա-
տում է նաև Գարեգին Ա. Կաթողիկոսի հետևե-
լալ ընդգծումը. «Հայտնի որպես արքայական
ընտանիքի նկարիչ», իսկ Արտավազդ արքե-
պիսկոպոս Սյուրմեյանը գրում է. «...Ռոսլին
թագաժառանգ Լեւոնի սիրական ու վստահելի
պալատական նկարիչն էր»:

Մի հանգամանք անժխտելի է, որ Ռոսլինն
իր վարպետ ու ձևակերպված վրձինով մե-
ծապես նպաստել է 13-րդ դարի գրչության և
գլխավորապես մանրանկարչության արվես-
տի զարգացմանն ու տարածմանը:

3. ԴԱՐԱՇՐՋԱՆԻ ՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ ՊԱՏԿԵՐԸ

Թորոս Ռոսլինի ապրած ժամանակի և
նկարչական գործունեության մասին ավելի
ցայտուն գաղափար տալու համար այստեղ
սեղմ տողերով զգենք դարաշրջանի հայ մշա-
կութային կյանքի պատկերը:

Ռոսլինն իր մանրանկարներով սերտորեն
կապված է 13-րդ դարի երկրորդ կեսի կի-
լիկյան արվեստի վերածնության շրջանի
հետ: Դա սելջուկյան և մոնղոլական արշա-
վանքների տիրապետության ծանր ու մռայլ
շրջանն է: Սակայն, հակառակ ստեղծված
ծանր պայմաններին, հայ ժողովրդի ստեղ-
ծագործող ոգին կանգ չի առնում: Հատկա-
պես կիլիկյան անկախ հայ իշխանությունը
մեծապես նպաստում է հայ ժողովրդի տնտե-
սական և մշակութային կյանքի զարգաց-
մանը:

Դարաշրջանի ուշագրավ երևույթներից մե-

կը դպրոցներն են, որոնցից 12—14-րդ դա-
րերում Կիլիկիայում մեծ համբավ ու հռչակ
են վայելում Ակնեթի, Սկեռայի, Սաի, Դրա-
զարկի, Հոռմկլայի և այլ դպրոցները, որոնք
հայ գրականության, գիտության, արվեստի և
հասարակական մտքի զարգացման կենտ-
րոններ են հանդիսանում:

Հասարակական կյանքի նոր երևույթների
հետևանքով հանդես են գալիս նաև գրական
նոր դեմքեր, որոնք հայ գրականությունը
զարգացնում են ժողովրդին հասկանալի աշ-
խարհիկ լեզվով:

Դա այն շրջանն է, երբ առանձին փայլ ու
երանգ են ստանում հայ քնարերգությունն ու
առակախոսությունը և, որ էականն է, բա-
նաստեղծական գրականության և արձակ
ստեղծագործությունների մեջ հնչում են աշ-
խարհիկ մոտիվները: Դարաշրջանի տաղան-
դավոր բանաստեղծները — Ֆրիկ, Կոստան-
դին Երզնկացի, Հովհաննես Երզնկացի ոչ

¹ Սխալ է, պետք է լինի Լեւոն Գ:

միայն աշխարհաբար լեզվով են գրում և հայ աշխարհիկ բանաստեղծության հիմնադիրները հանդիսանում, այլև իրենց քնարի լարերի վրա երգում են բնութային, գինին ու սերը, երգում են նաև հայ ժողովրդի քաղաքական ու տնտեսական վիճակը: Այս շրջանի ժողովրդական ստեղծագործության մեջ ուրույն տեղ են գրավում պանդխտության տաղերը և աշխատանքային երգերը: Հատկապես ուշագրավ նվաճումներ է անում հայ առակախոսությունը, որի տաղանդավոր ներկայացուցիչները հանդիսանում են 13-րդ դարում Մխիթար Գոշը, հայ առաջին առակագիրը, ապա Վարդան Այգեկցին, որոնք իրենց առակներով սուր երգիծանքի են ենթարկել ժամանակի հասարակական արատները՝ անիրավ իշխանավորին, կաշառակիր պաշտոնեային, անհավ վաշխառուին և այլն: Այդ առակներն ուշագրավ են նաև այն տեսակետից, որ պատկերում են ժողովրդի իմաստությունը և ժողովրդական հրանդամտրուները:

13-րդ դարի սկզբից հայ ճարտարապետությունը ևս հարստանում է նոր և գեղեցիկ հուշարձաններով, որոնք իրենց ինքնատիպ արվեստով ճարտարապետական խոշոր արժեք են ներկայացնում: Նույն շրջանումն էլ հայ քանդակագործության արվեստը հասնում է իր դարգացման բարձր աստիճանին:

13-րդ դարի մի այլ նշանակալից երևույթը հայ պատմագրությունն է, որի պարծանքը հանդիսանում են Վարդանը, Կիրակոս Գանձակեցին և Մաղաթիա արեղան, որոնք իրենց շարադրած պատմագրությամբ բողոքում են սելջուկների ու մոնղոլների ավերածությունների, բռնությունների և Հայաստանը տնտեսական անկման հասցնող քաղաքականության դեմ: Այդ պատմագիրների երկերն այսօր խոշոր արժեք ունեն հայ ժողովրդի պատմության ուսումնասիրության համար:

Կիլիկյան մշակույթի պատմությունն արձանագրելիս նշենք և այն, որ 13-րդ դարի կեսերին հայ իրավաբանական գրականությունն ողջունում է Սմբատ Գունդստապլի «Պատաստանագիրքը», որ գործածվում է միայն Կիլիկիայում:

13-րդ դարաշրջանի հայկական արվեստի պատմության մեջ արժանի տեղն ունի նաև հայ երաժշտությունը, որին առանձին փայլուն երանգ են տալիս նույն դարի վաստակավոր երաժշտագետները, որոնցից հայտնի են Հովսեփ, Գրիգոր, Սամվել վարդապետ, Վարդան վարդապետ Արեւելի, Թորոս, Հովասափ, Ստեփանոս, Հովհաննես Նրզնկացի, Մանվել, որոնք իրենց նորանոր ստեղծագործություններով հարստացնում են հայ երաժշտական մշակույթի դանձարանը:

13-րդ դարում, հայկական պատմագրության, պրականության և գեղարվեստի զարգացման հետ, նոր փայլ է ստանում նաև նկարչական, առանձնապես մանրանկարչական արվեստը, որ գլխավորապես Կիլիկիայում իր վերելքի շրջանն է ապրում և հանդիսանում ո՛չ միայն հայ մշակույթի վերածնության արտահայտություններից մեկը, այլև հայ ժողովրդին նվիրում է նկարչական բացառիկ տաղանդով օժտված առաջնակարգ մանրանկարիչներ, որոնց շարքում պատվավոր տեղ են գրավում Հովհաննես և Կիրակոս արվեստագետները:

Այս դարաշրջանի հայ արվեստի պատկերը Գարեգին արքեպիսկոպոս Հովսեփյանը գծել է այսպես. «13-րդ դարի երկրորդ քառորդից հետո զբոսայգի և մանրանկարչության արվեստները իրենց բարձրագույն զարգացման շրջանն են ապրում: Ոչ միայն Հոռմկլայի դպրոցը կաթողիկոսի (Կոստանդին Ա.) անմիջական հովանավորության տակ, տալիս է յուր գեղեցկագույն գործերը, այլև Դրազարկի, նորա հետ կապված Գոնեբի և Ակնեբի, դպրոցները: Ո՛չ միայն կաթողիկոսը, այլև Հեթում Ա., և նորա հղբայրները՝ Սմբատ Գունդստապլ, և մանավանդ Հովհաննես արքայիցայր, Վասակ Շանճո տեր, Լևոն Գ. և Թագուհին Կեռան, Հեթում Բ., հանդիսանում են արվեստի հովանավորներ և մեկնասաներ: Նրանց օրով մեր գեղագրական և մանրանկարչական արվեստներն իրենց ոսկեդարն են ապրում» («Հայաստանյայց եկեղեցի», 1942 թ., № 1, էջ 92—93):

Նույն պատմաշրջանի երկրորդ կեսի հայ մանրանկարչական արվեստի ամենատաղանդավոր ներկայացուցիչն է Թորոս Ռոսալինը:

4. ՀՈՌՄԱԿԱՅԻ ԱՐՎԵՍՏԻ ԴՊՈՐՈՑԸ ԵՎ ԳՐԻԶՆԵՐԸ

Թորոս Ռոսլինի՝ կիրիկյան մանրանկարչության վաստակավոր արվեստագետի, կենսագրության պատմության համար բնորոշ է այն, որ նրա անունը սերտորեն կապված է կիրիկիայում հիմնված մշակութային մի մեծ կենտրոնի հետ: Դա Հոռմկլայի արվեստի դպրոցն է, որի պարծանքն է Ռոսլինը:

12-րդ և 13-րդ դարերում Հոռմկլայի հռչակվում է ո՛չ միայն որպես գրչության, գեղագրության ու մանրանկարչության մի լավագույն դպրոց, այլև փայլում է յուրահատուկ ոճով և ինքնատիպ արվեստով: Այնտեղ հանդես են գալիս մի շարք տաղանդավոր գրիչներ, որոնք ընդօրինակում են մեր իմաստուն ու գիտնական նախնիքներից ավանդ մնացած գրական արտադրությունները և քաղմաթիվ ձևագրերով հարստացնում հայ մատենագրության և գրչական արվեստի գանձարանը: Այդ դպրոցում փայլում են նաև մի խումբ տաղանդավոր մանրանկարիչներ, ծաղկողներ, գեղագիրներ — Կիրակոս, Հովհաննես, Գրիգոր և ուրիշներ — որոնք իրենց վրձինած գեղարվեստական նկարներով զարկ են տալիս ժամանակի նկարչական մշակույթի զարգացմանը: Ահա թե ինչո՞ւ այդ վաստակավոր արվեստագետների անուններն այսօր սերտ կերպով կապված են մանրանկարչական և առհասարակ ձևագրական մշակույթի պատմության հետ:

Այստեղ սեղմ գծերով նկարագրենք Հոռմկլայի նշանավոր դպրոցի գրչական արվեստի մեզ ծանոթ ձևագրերը:

1166 թվականին, «յամի վեց հարիւր հնգետասաներորդի», Հոռմկլայում, մատենագիր և երաժիշտ Գրիգոր Պահլավունու հայրապետության ժամանակ, մագաղաթի վրա, միջին երկաթագրով գրվում է ու նկարազարդվում մի ավետարան: Դա Հոռմկլայի դպրոցի ամենահին ձևագրերից մեկն է, ուր վրձինված են գրչագիրն ստացող Առաքել եպիսկոպոսի և Հիսուսի նկարները: Սակայն, մանրանկարչական արվեստի տեսակետից ավելի արժեք են ներկայացնում ձևագրի խորանագարդերը, գեղագրերը, զարդերը և լուսանցազարդերը: Գրչագիրը սեփականությունն է Լենինականի Օրթաքիլիսայի:

1174 թվականին տաղանդավոր գրիչ և նկարիչ Գրիգորը, մագաղաթի վրա, մեծ երկաթագրով, ներսես Շնորհալու համար, դարձյալ Հոռմկլայում, գրում է մի ավետարան, որ իր ընտիր գրչությանը և սքանչելի մանրանկարներով Հոռմկլայի գեղարվեստական դպրոցին պատիվ է բերում: Դա Եվդոկիայի (Թոքատի) պատմական ձեռագիր ավետարանն է, որի հիշատակարանում ընդգծված են. «...Այս պատուական աստուածավայելու մատենն, որ իմով ձեռամբ գծեալ Գրիգորի մեղապարտի... ի թուականիս ՈՒԳ (623 + 551 = 1174)»: Ձեռագիրը գրելիս Գրիգոր գրչին օգնել են Կոստանդին և Վարդան գրիչները:

1201 թվականին Բասիլ սարկավազը, Հոռմկլայում, բոլորգրով, գրում է մի Աստվածաշունչ, որի հիշատակարանից առաջ բերենք հետևյալ տողերը. «Յամի Ո-որդի յիսնե թորդի թուարբերութեան հայկազ[ն]ան տուարիս գրեցաւ աստուածախաւս և հոգելից իմաստութիւն՝ առակախաւս երգ մեծի ի մաստնոյ և արքայի Սողոմոնի, ձեռամբ իմով Բասիլ սարկավազի... Գրեցաւ սա յաթոս սուրբ՝ ի Կլայս Հոռվմէական»: Ձեռագիրը Վենետիկի Միսիթարյան միաբանության սեփականությունն է:

1204 թվականին Գրիգոր դպիրը, Հոռմկլայում, գրում է «Մեկնութիւն Դուկասու Աւետարանի» ձեռագիրը, որ այժմ Երուսաղեմի Սրբոց Հակոբյանց վանքի սեփականությունն է: Ուշագրավ են հիշատակարանի հետևյալ տողերը. «Յամի վեց հարիւրորդի յիսներորդի երրորդի թուարբերութեան հայոց... ի թագաւորութեան քրիստոսապաւ և քարեյաղթ թագաւորին հայոց Լևոնի... ի շար և ի դառն ժամանակի... աւարտեցի զսա յամսեանս նոյնմբերի ի ԺԳ, յանառիկ և յանմատոյց դղեակս Հոռմկլայ՝ յաթոս հայրապետական»: Ժամանակի մոռյւ անցքերի մասին ձեռագրի հիշատակարանում կարդում ենք նաև այսպիսի տեղեկություններ. «...Իսկ անաւրէն ազգն Հագարու, նեղեն զազգս քրիստոնէից անիրաւ հարկապահանջութեամբ մինչև անյոյս լինէաք ի փրկութենէս»:

(Շարունակելի)